

WOKÓŁ POWIEŚCI *OD KARPAT NAD BAŁTYK* ANIELI GRUSZECKIEJ

Krystyna Gielarek-Gorczyca, e-mail: krysia.gielarek@o2.pl
Uniwersytet Rzeszowski
Aleja Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów

STRESZCZENIE

Aniela Gruszecka, choć mało znana, stworzyła niezwykle ciekawą powieść pod tytułem *Od Karpat nad Bałtyk*. Poruszała w niej szereg problemów, które nurtowały społeczeństwo po drugiej wojnie światowej: tożsamość narodową, pamięć historyczną, znaczenie dobra i zła w życiu, stosunki międzyludzkie, kierunek odbudowy rzeczywistości powojennej. Bohaterem uczyniła dziecko, bo do dzieci i młodzieży kierowała swoją twórczość. Uwagę czytelnika skupia również umiejętnie przeprowadzona stylizacja w zakresie języka – autorka do utworu wprowadziła elementy kultury językowej Kaszubów. Powieść Gruszeckiej warta jest tego, by się z nią zapoznać i wysnuć kilka refleksji.

Słowa kluczowe: powieść, historia, dziecko, wojna, praca na wsi, Gruszecka

*Around the novel entitled *From the Carpathian Mountains to the Baltic Sea* by Aniela Gruszecka*

ABSTRACT

Aniela Gruszecka, though not a well-known author, wrote a very interesting novel entitled “From the Carpathian Mountains to the Baltic Sea”. The novel touches on a number of issues that bothered society after World War II, to name but a few, national identity, historical memory, the importance of good and evil in life, relationships, the direction of rebuilding post-war reality, etc. A child has been made the main hero of the story as the author targets children and teenagers as the main readers. What also attracts readers’ attention is the language which has been skillfully styled and enriched in elements of the Kashubian language. Undoubtedly, the novel by Aniela Gruszecka is great food for thought and worth taking a look at.

Key words: novel, story, child, war, work in the countryside, Gruszecka

UWAGI WSTĘPNE

Twórczość Anieli Gruszeckiej (1884-1976) od wielu lat pozostaje niesłusznie zapomniana. Brakuje szczegółowych monografii i analiz, które pozwoliłyby na ocenę dorobku pisarki, a fakt ten dziwi tym bardziej, że była ona autorką kilkunastu powieści i wielu artykułów w czasopiśmie literackich, towarzyskich i prasie codziennej¹. Była recenzentką i krytykiem literackim oceniającym debiuty m. in. Witolda Gombrowicza, Adolfa Rudnickiego czy Zbigniewa Uniłowskiego. Ojcem autorki był pisarz i krytyk literacki Artur Gruszecki. Zainteresowanie naukami ścisłymi rozwijała autorka powieści, studiując na Uniwersytecie Jagiellońskim i paryskiej Sorbonie. W roku 1913 pisarka wyszła za mąż za profesora językoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kazimierza Nitscha. Gruszecka dzięki mężowi miała styczność z kręgami intelektualnymi i artystycznymi

¹ A. Gruszecka pisała m. in. do „Przeglądu Współczesnego”, „Przeglądu Warszawskiego”, „Kobiety Współczesnej”, praskiego czasopiśma towarzyskiego „Slavische Rundschau”.

krakowskiej akademii. W roku 1933 została odznaczona przez Prezydenta RP Ignacego Mościckiego Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski za szczególne zasługi na polu literackim. W kolejnych latach uhonorowano ją nagrodami literackimi miasta Krakowa (1935), po wojnie – województwa krakowskiego (1948).

Warto podkreślić, że dorobek literacki A. Gruszeckiej jest dość pokaźny, zróżnicowany i bogaty treściowo. Znaleźć tu można powieść psychologiczną *Przygoda w nieznanym kraju* (1933), która koncentruje się na przeżyciach samotnej kobiety i jej wewnętrznym świecie. Znaczące miejsce zajmują powieści dla dzieci i młodzieży, których akcja często osadzona jest w średniowiecznej Polsce: *Król* (1913), *W grodzie żaków* (1913), *Nad jeziorem. Sielanka wielkopolska* (1921). Niezwykle ciekawie prezentuje się cykl *Powieść o Kronice Galla* (1960-1970), w skład którego wchodzi: *Owe lata*, *Gall pisze kronikę* i *W rękę potomnych*. Cykl pokazuje powstawanie, znaczenie historyczne i kontrowersje, które wzbudziła *Kronika Polska* wśród kolejnych pokoleń badaczy i czytelników.

Obok ciekawej tematyki powieści wyróżniają się również kunsztownym użyciem języka, np. *Nad jeziorem. Sielanka wielkopolska* to przykład umiejętnie przeprowadzonej archaizacji językowej. Dzięki mężowi Gruszecka żywo interesowała się językiem jako tworzywem literackim, jego historią i funkcjami. Prezentacji wyników mężowskich badań dialektologicznych na Kaszubach dokonała pisarka w powieści *Od Karpat nad Bałtyk* (1946), gdzie do dialogów bohaterów wprowadziła wypowiedzi w tym języku, tworząc bogate tło kulturowe toczących się wydarzeń. Pracy męża poświęciła autorka książkę *Całe życie nad przyrodą mowy polskiej* (1976). Została ona napisana na podstawie tego, co Gruszecka zapamiętała z relacji męża o badaniach i jego notatek, w których K. Nitsch skrupulatnie zapisywał wnioski z „wędrowek” dialektologicznych.

Pisarstwo A. Gruszeckiej jest zapomniane lub znane tylko w niewielkim stopniu. Niestety nie powstały jeszcze wszechstronne analizy i całościowe opracowania, a te, które istnieją, odnoszą się do powieści *Przygoda w nieznanym kraju* i umieszczają ją pobieżnie w nurcie literatury feministycznej, podkreślając jej mizoandryzm, lub skupiają się na bohaterce jako artystce². Pomija się przy tym inne utwory, zaliczając je do nurtu historycznego lub dokumentacyjnego. Bez szczegółowego zbadania materiału źródłowego takie opinie są jednak nadto ogólne. Okazuje się, że dociekania w tej materii następują wielu trudności. Choćby ustalenie zadowalającego opisu genologicznego niektórych powieści jest kłopotliwe – tak jest z książką *Od Karpat nad Bałtyk*³, która opowiada o losach Adama Wobrzyna i jego rodziny w czasie drugiej wojny światowej. Kłopoty z ustaleniem precyzyjnych rozpoznań genologicznych w odniesieniu do tego utworu nie dziwią, jeśli uwzględnimy problemy, na które natrafiają badacze przy ustalaniu rodowodu niemal wszystkich gatunków literackich⁴.

2 Zob.: A. Araszkiewicz, *Dotknięcie ciała. Literacka strategia Anieli Gruszeckiej*, [w:] A. Piliszewicz (red.), *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, Warszawa 2000; K. L. Koniński, *Przygoda w nieznanym kraju*, „Przegląd Współczesny” 1993, nr 146; E. Kraskowska, *Piórem niewieściem. Z problemów prozy kobiecej dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań 1999; E. Kraskowska, *Sens „Przygody w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej*, „Teksty Drugie” 1995, nr 3/4; S. Kryński, *Na krańdźzi siebie i świata. Anieli Gruszeckiej „Przygoda w nieznanym kraju”*, [w:] W. Gutowski, E. Owczarz (red.), *Z problemów prozy – powieść o artyście*, Toruń 2006; L. Piwiński, *Przygoda w nieznanym kraju*, „Wiadomości Literackie” 1934, nr 15; B. Sienkiewicz, *Świat - barwny kilim („Przygoda w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej)*, [w:] B. Sienkiewicz, *Literackie teorie widzenia w prozie dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań 1992; D. Wachna, *Sposoby widzenia sztuki w „Wężach i różach” Zofii Nałkowskiej oraz w „Przygodzie w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej*, „Ruch Literacki” 2001, z. 5; A. Wdowiak, *Przygoda w nieznanym kraju czyli na obszarze psychicznej zmysłowości w powieści Anieli Gruszeckiej i Dubravki Ugresic*, „Historia Pol(s)ki” 2010, nr 1.

3 Opowieści *Od Karpat nad Bałtyk* wspomina Maria Ostasz w pracy: *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1956 w świetle krytyki*, [w:] K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945-1989)*, T. 3, Katowice 2013, s. 166-189. Pisze ona, że: „Pozytywnie oceniając powieści współczesne traktujące o przeżyciach młodych ludzi w czasie wojny (*Od Karpat nad Bałtyk* Gruszeckiej, *Pałac pod gruszą* Korczakowskiej, *Polną ścieżką* Rudnickiej), krytycy próbowali zdystansować się wobec tematyki wojennej, zastanawiając się nad jej znaczeniem w życiu powojennej młodzieży” (Tamże, s. 176).

4 Zob.: T. Cieślowski, *W kręgu genologii, interseksualności, teorii sugestii*, Warszawa 1995; H. Markiewicz, *Rodzaje i gatunki literackie*, [w:] H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1966; M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982; E. Miodońska-Brookes (red.), *Genologia polska: wybór tekstów*, Warszawa 1983; R. Cudak (red.), *Polska genologia: gatunek w literaturze współczesnej*, Warszawa 2009; D. Ostaszewska (red.), *Polska genologia literacka*, Warszawa 2007; T. Todorov, *O pochodzeniu gatunków*, „Pamiętnik Literacki” 1979, z. 3.

OD KARPAT NAD BAŁTYK – OPOWIEŚĆ

W podtytule utworu znajdujemy adnotację „opowieść”. Kieruje ona rozważania w stronę słownikowego odczytania tego terminu i doszukiwania się cech dystynktywnych właściwych temu gatunkowi literackiemu. Uznając jednak opinię Rolanda Barthes’a, że nie ma jednego modelu opowiadania, co podkreśla uniwersalność tej formy epickiej, nie można wyznaczyć stałego kompletu takich cech. Barthes pisze: „Istnieje niezliczona ilość opowiadań [récits] na świecie. Jest to przed wszystkim cudowna różnorodność gatunków obecnych w najrozmaitszych tworzywach, jak gdyby każde tworzywo skłaniało się ku człowiekowi, by mu powierzyć opowieści: opowiadanie pojawia się zarówno w języku artykułowym, mówionym lub pisanym, jak i w obrazie statycznym lub ruchomym, geście, a także w uporządkowanym złączeniu wszystkich tych substancji, obecne jest w micie, legendzie, bajce, opowieści, noweli, epepei, historii, tragedii, dramacie, komedii, pantomimie, namalowanym obrazie. (...) Co więcej, w nieskończonej niemal ilości form opowiadanie obecne jest we wszystkich czasach, wszystkich miejscach, wszystkich społeczeństwach”⁵. Uniwersalność opowiadania nie może jednak prowadzić do przekonania, że jest ono gatunkiem bez znaczenia; że nie można o nim mówić inaczej niż w syntetyczny sposób; że nie istnieją reguły rozróżniania opowiadań.

Trudno jest zatem rozstrzygnąć, czy *Od Karpat nad Bałtyk* jest opowieścią czy też nie. Dodatkowych niejasności nastęrcza wprowadzenie terminu do języka potocznego, gdzie wyraz „opowiadanie” jest często traktowany jako synonim noweli, powieści i „odnosi się zwykle do utworów epickich niewielkich rozmiarów, z uwagi na obszerność i strukturę stojących na pograniczu noweli i powieści”⁶. Opowiadanie jest też jedną z trzech form podawczych prozy: opowiadanie, opis i dialog. Narrator chętnie posługuje się opowiadaniem jako formą podawczą, relacjonując jakieś zdarzenia czy czyjeś życie. Zupełnie innego zdania są Bożena Chrzastowska i Seweryna Wysłouch, które uznają, że opowiadanie powinno być charakteryzowane w opozycji do noweli, jako „forma o luźnej, niekonfliktowej budowie, eksponująca osobę narratora, który prezentuje swoje subiektywne stanowisko i wprowadza dygresję”⁷. Opowiadanie jako gatunek jest niezwykle pojemne i elastyczne, ale pamiętać należy, że najważniejsze jest w nim przedstawienie fabuły – w tym przypadku historii przygód Adama Wobrzyna. Zajmuje miejsce pośrednie między krótkimi formami epickimi a powieścią, ale chętnie korzysta z elementów strukturalnych właściwych dla wymienionych gatunków.

Podejmując próbę znalezienia kilku elementów świadczących o tym, że *Od Karpat nad Bałtyk* jest opowieścią, zacząć należy od tego, że utwór ten to struktura zamknięta – posiada początek i koniec, przedstawia jedną historię, która rozpoczyna się od świąt Wielkiej Nocy roku 1939, a kończy w maju 1945 roku. Opiswane wydarzenia odpowiadają realnemu czasowi, w którym żył główny bohater – Adam Wobrzyn. Jego przygody stanowią oś kompozycyjną. W tekście wprowadzone są znaczące epizody – stanowią one tło dla wydarzeń z życia Adasia i napędzają akcję – np. pojawienie się zbiega Staszka Kwietnia w gospodarstwie bogatych Niemców zmusza Adama do ucieczki. Życie głównego bohatera jest czasami tak mocno eksponowane, że wątki drugoplanowe nie są do końca wyjaśnione. Przykładowo: postać Jana Nowaka została wprowadzona do fabuły, by zastąpił on miejsce dotychczasowego przewodnika przez życie – ojca. Nie wiemy jednak, kim jest dokładnie, bo imię i nazwisko, którymi się przedstawia, są banalne i niemal pospolite. Nieważne jest więc, kim faktycznie jest bohater, ale istotne, jaką rolę odegra w życiu głównego bohatera.

Prezentowany utwór nasycony jest motywami statycznymi⁸, którymi są opisy krajobrazów. Przestrzenie między dialogami i opisem przebiegu zdarzeń wypełnione są opisami pól wokół domu Adama, wybrzeża nadmorskiego oraz samego morza. Jednocześnie zaprezentowana jest analiza psychologiczna i rozmyślenia głównego bohatera. Zmieniające się stany emocjonalne Ada-

5 R. Barthes, *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadań*, przeł. W. Błońska, „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4, s. 327.

6 S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław 1986, s. 164.

7 B. Chrzastowska, S. Wysłouch, *Poetyka stosowana*, Warszawa 1978, s. 433.

8 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2002, s. 359.

sia doskonale zostały pokazane w chwili schwywania go przez Niemców w czasie łapanki. Ulega on kolejno trzem afektom: złości, bezradności i chęci przetrwania za wszelką cenę. Dalej również można znaleźć przemyślenia, które dotyczą zła, wojny, wiary w Boga i ludzi – refleksje te noszą w sobie znamiona dziecięcej jeszcze ufności, ale z czasem stają się bardziej dojrzałe i wyważone, tak jak ich autor.

Mimo tego, że przedstawiona w *Od Karpat nad Bałtyk* fabuła skupia się na jednej postaci i jej przygodach, trudno przemilczeć mnogość tematów i motywów, które pojawiają się w utworze literackim A. Gruszeckiej. Znaleźć tu można bowiem liczne wykłady z historii polskiej, pochwałę życia na wsi, fascynację przyrodą, opis relacji międzyludzkich, tematykę egzystencjalną, prezentację emocji dziecka oraz wiele innych. Wszystko to zostało połączone niczym kolaż i stworzyło spójną całość, dla której kontekstem były prawdziwe wydarzenia z okresu drugiej wojny światowej.

Warto zatem zastanowić się, czy analizowany utwór może być traktowany jako reprezentatywny dla tak niedookreślonego i jednocześnie uniwersalnego gatunku, jakim jest opowieść? Wielość i różnorodność problemów poruszonych tu przez autorkę podpowiada, że tak. *Od Karpat nad Bałtyk* może być rozpatrywana również jako przykład różnych typów powieści, ale nie tylko, o czym będzie mowa jeszcze w dalszej części analizy.

OD KARPAT NAD BAŁTYK JAKO POWIEŚĆ

Powieść to podstawowy gatunek prozy. Do głównych elementów strukturalnych zalicza się narrację oraz jej przedmiot, którym jest świat przedstawiony składający się z bohaterów oraz wydarzeń, w jakich oni uczestniczą, przebiegających w określonym czasie oraz przestrzeni i tworzących układ fabularny⁹. Michaił Bachtin uznaje, że „powieść jako całość jest zjawiskiem wielostylowym, wielojęzycznym i wielogłosowym”¹⁰. Słowa badacza są jak najbardziej właściwe dla utworu A. Gruszeckiej – trudno tu wyłuskać dominujący typ powieści, ponieważ autorka posługuje się szeregiem zabiegów językowych i stylistycznych, które wzbogacają odbiór utworu. Z kolei Roger Caillos uznaje, że powieść to „dziedzina rozpasanej swobody – nie zna praw ani granic. Jej istotą jest łamanie wszelkich reguł, uleganie wszystkim pokusom wabiącym wyobraźnię”¹¹. Potwierdzeniem tych słów w odniesieniu do powieści A. Gruszeckiej jest wielość tematów, które zostały w niej poruszone. Najbardziej oczywiste jest, że to powieść o życiu na wsi i o dorastaniu, ale skupia się ona również na historii Polski – temat ten jest mocno eksponowany¹². Historia utrwalona w tekście literackim odgrywa bardzo ważną rolę. Literatura jest względnie najprostszym i najbardziej przystępnym dla każdego źródłem zdobywania wiedzy historycznej. Na ten aspekt szczególny akcent kładła Gruszecka. Powieści historyczne oprócz funkcji dydaktycznych pełnią także bardzo ważną rolę w budowaniu świadomości narodowej obywateli – jest to istotne zagadnienie w kontekście polskiego narodu i polskich obywateli, którzy najpierw doświadczyli ponad stuletniej niewoli, a później walki z okupantem niemieckim. Należy również wspomnieć, że dodają wiary i pomagają zebrać siły po porażkach w trudnych okresach dziejowych. Taka funkcja prozy historycznej jest przejawem tradycji sienkiewiczowskiej¹³.

Nie przedstawia tu autorka całej historii naszego kraju, ale tylko jej elementy, które dla dziecięcego bohatera i czytelnika mogą być niezrozumiałe. Czyni to Gruszecka poprzez wprowadzenie do

9 Tamże, s. 416.

10 M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, dz. cyt., s. 85.

11 R. Caillos, *Odpowiedzialność i styl*, Warszawa 1967, s. 167.

12 Tematyka historyczna w polskiej literackiej twórczości kobiecej ma bogatą tradycję, która została zapoczątkowana przez kobiety-pisarki z kręgu oświeceniowych intelektualistów. Można tu wymienić: Izabelę Czartoryską i jej utwór *Pielgrzym w Dobromilu* (1818), Annę Mostowską – autorkę *Astoldy, księżniczki z krwi Palemona* (1807), Teklę Łubieńską, Annę Libere – autorkę dramatu o królowej Jadwidze, Marię-Jehanę Wielkopolską – autorkę rapsodu historycznego *Kryjaki* (1913), a także Zofię Kossak-Szczucką, Hannę Lalewską. Gruszecka jest autorką cyklu powieści o *Kronice* Galla Anonima, co podkreśla jej zainteresowanie historią Polski.

13 Zob.: W. Hendzel (red.), *Henryk Sienkiewicz – twórca i obywatel*, Opole 2002.

powieści postaci, które mogą być utożsamiane z nauczycielem, mędrcem, przewodnikiem. Przed wybuchem wojny tę funkcję pełnił ojciec (Józef Wobrzyn) i syn sąsiadów – Józek Cichoń.

Ojciec i syn byli ze sobą bardzo zżyli: razem pracowali, a w czasie pracy dużo rozmawiali¹⁴. Znaczącą jest scena, w której ojciec naprawiał buty, a syn skrobał ziemniaki na obiad. Chłopiec opowiadał mu, co czytał o rybakach mieszkających nad Bałtykiem. Nie rozumiał, dlaczego Niemcy chcą sprawić, by Polska w ogóle nie dotykała morza. Zagadką dla niego były relacje między Polakami i Niemcami. Dopiero ojciec wytłumaczył mu, czym były rozbiory i że Niemcy zajęli Pomorze i chcieli mieszkających tam Polaków wynarodowić. Dla dziecka wychowanego w czasach pokoju była to sprawa niezrozumiała i trudna. Skoncentrowanie się na tym regionie i uczynienie go miejscem akcji powieści służyć miało podkreśleniu polskiego charakteru Pomorza.

Kontynuacją tych wywodów była rozmowa Adama z Józkiem Cichoniem w czasie Wielkanocy. Młody Cichoń mówił Adamowi o dążeniach imperialistycznych państwa niemieckiego i o konsekwencjach płynących z nieograniczonego dostępu do Morza Bałtyckiego. Ważne są słowa Józka: „A między narodami nie ma prawa, tylko kto jest silniejszy to pobije słabszego i zabierze mu, co mu się podoba”¹⁵. Od razu jednak dodaje, „(...) że jakby to tak było, że mniejszy nie może żyć, bo jest nad nim większy, toby nie było ani zwierząt, ani ptaków, ani much, ani pszczół, bo każde ma nad sobą silniejszego, co by go zabił. A przecież wszystko jest i żyje od początku świata i daje rady wyżyć i małe wychować”¹⁶. Gruszecka odpowiada więc na dziecięce problemy z perspektywy zewnętrznej, rysuje plastyczne obrazy, które są przystępne dla dziecięcego bohatera i czytelnika, relacjonuje zdarzenia przeszłe i bieżące, które pouczają, ale często nie wprost. Porównanie sytuacji międzynarodowej do świata zwierząt, który jest bliski dziecku wychowanemu na wsi powoduje, że okrucieństwo i przemoc kurczą się i są zrozumiałe, a przy tym nie epatują złem, które mogłoby przerażać. Gruszecka poprzez swoich bohaterów nie straszy, lecz uczy. Dzięki temu dziecko może samo szukać analogii między życiem a światem natury.

Powieść *Od Karpat nad Bałtyk* ukazuje duży przekrój tematów – obok wspomnianej już historii odnajdujemy tu wątki obyczajowe. Utwór Gruszeckiej możemy zatem traktować jako powieść społeczno-obyczajową, więc taką, która swoją problematykę czerpie ze współczesnego życia codziennego, a postępowanie bohaterów jest determinowane przez czynniki społeczne i historyczne¹⁷. Dzięki temu właśnie powieść Gruszeckiej zaliczyć można również do nurtu realizmu powieściowego. „Powieść realistyczna opowiada bowiem o wydarzeniach, które czytelnicy, poprzez własne przeżywanie rzeczywistości mogą rozpatrywać jako możliwe”¹⁸. Zdaje się, że charakterystyka tego typu prozatorskiego jest najbliższa powieści *Od Karpat nad Bałtyk*, ponieważ jest to nacechowanie najbardziej ogólne. Tematem jest życie chłopskiej rodziny, która zmagala się z codziennością. Nie posiadają dużego kawałka ziemi, z którego mogliby wyżyć, więc ojciec dorabiał, wykonując drobne usługi stolarskie i remontowe w pobliskim miasteczku oraz naprawiając buty. Te czynności zajmowały mu dużą część czasu, więc większość codziennych prac spadała na Adama i jego matkę. Hanna Wobrzynowa to kobieta pracowita i bardzo zaradna – to typowa gospodyni wiejska. Czasami chodziła na targ do miasteczka, aby sprzedawać jaja i masło. W czasie pobytu u bogatych Niemców na Pomorzu Adam tęsknił do niej: „Chciałby rzucić się matce w objęcia, jak kiedy był mały, i o wszystkim zapomnieć na chwilę, co się działo teraz. Porwała go wielka tęsknota do niej. Właśnie dlatego, że była ostra, nieraz krzyknęła, mówiła niecierpliwie. A z tym wszystkim (...) myślała, żeby wszystko miał”¹⁹. Życie

14 „Józef Wobrzyn był bardzo cierpliwym i wyrozumiałym ojcem i lubił z synem omawiać różne sprawy (...). Adam miał poczucie, że jak jest sam z ojcem, to może o różnych takich rzeczach mówić, o których przy kimś trzecim lepiej by się było nie odzywać”: A. Gruszecka, *Od Karpat nad Bałtyk*, Kraków 1946, s. 39.

15 Tamże, s. 25.

16 Tamże, s. 26.

17 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 424.

18 M. V. Llosa, *Pravda kłamstwa*, [w:] M. V. Llosa, *Pravda kłamstwa. Eseje o literaturze*, Poznań 1999, s. 8.

19 A. Gruszecka, *Od Karpat...*, dz. cyt., s. 142.

rodziny przed wojną zdaje się toczyć powolnym rytmem. Pokazano tu zwyczaje przedświąteczne w chłopskim domu, takie jak bielzenie ścian czy pieczenie placków, ale także wykonywanie zwykłych prac w polu – kopanie ziemniaków, wyprowadzanie krowy na pastwisko, układanie drogi do domu.

W powieści udało się A. Gruszeckiej oddać charakter polskiej wsi i jej rytm życia odliczany wielkimi świętami, czasem siewów i zbiorów. W tym codziennym życiu Adam dostrzegł piękno i harmonię – wszystko tu miało swój czas. Utwór Gruszeckiej, koncentrując się na życiu wiejskim, może być również rozpoznawany jako odmiana powieści społeczno-obyczajowej, czyli jako powieść środowiskowa, gdzie „czytelnicy oprowadzani byli po różnych zamkniętych mikroświatach społecznych”²⁰. Prezentuje ona przekrój wybranego środowiska zawodowego, regionalnego lub wyodrębnionego na innych zasadach, ujmowanego w jego osobliwościach obyczajowych, kulturowych, językowych²¹. Autorka powieści w centrum swoich zainteresowań ulokowała wieś i jej mieszkańców, dzięki czemu utwór reprezentuje też typ powieści środowiskowej, a zarazem jej ujęcie chłopskie. W charakterze bohaterów wiejskich zawarła Gruszecka „przyrodzony w postępowaniu ład gospodarski, instynkt obowiązku i poczucie odpowiedzialności za całość życia”²². Oczywiście żona K. Nitscha nie może zostać zaliczona do pisarzy nurtu chłopskiego, bo nie znała życia na wsi z autopsji, a co najwyżej ze wspomnień męża z wędrowek po polskich wsiach. W takim ujęciu praca na roli jest czymś zachwycającym, niemal idyllicznym, przez co zafałszowanym.

Zwrócenie uwagi przez Gruszecką na wieś i jej mieszkańców ma jeszcze jeden wymowny aspekt. W rodzącej się rzeczywistości powojennej należało dokonać wyboru – jak najlepiej przysłużyć się nowej ojczyźnie. A. Gruszecka pokazała w powieści dwie możliwości: skupić się na pracy fizycznej na wsi albo zdobywać wiedzę. Orientacje te prezentują Adam i Staszek Kwiecień – pierwszy z nich to syn chłopa, który ceni ziemię i pracę na niej, drugi to syn lekarza – intelektualista, dla którego najważniejsza jest nauka. Adam, mimo możliwości kształcenia się, którą oferuje mu Staszek, decyduje się na ciężką pracę na roli. Poruszony przez Gruszecką dylemat jest dobrze znany – Polacy po odzyskaniu niepodległości w roku 1918 stali przed identycznym wyborem. Píše o tym Stefan Żeromski w powieści *Przedwiośnie*²³. Tam jednak czytelnik samodzielnie musi dokonać wyboru, a tu Gruszecka sama podpowiedziała, które rozwiązanie jest najlepsze. Według Mario Vargasa Llosy: „Powieści nie pisze się, żeby opowiadać o życiu, ale żeby je przeobrazić, uzupełniać o nowe treści (...) każda powieść odtwarza rzeczywistość – czyniąc ją lepszą lub gorszą”²⁴. Właśnie w ten sposób autorka *Od Karpat nad Bałtyk* wpływała na kształtowanie się świadomości społecznej – odmalowała sielską wizję wsi, by przekonać do niej czytelnika, by za pośrednictwem przygód Adama zrekonstruować wrażliwego na potrzeby społeczne czytelnika, który winien wtopić się w kolektyw i pracować na jego rzecz.

Powieść *Od Karpat nad Bałtyk* przedstawia losy dziecięcego bohatera i skierowana jest do młodego czytelnika. Uznać ją można za powieść rozwojową – odmianę gatunkową powieści, wobec której podrzędne są jej pododmiany: powieść edukacyjna i powieść pedagogiczna²⁵. Rozwój głównego bohatera następuje na oczach czytelników: gdy poznajemy Adama, ma on dziesięć lat, gdy powieść się kończy, ma lat piętnaście i jest już dojrzałym i doświadczonego młodzieńcem.

Świat przedstawiony w powieści widziany jest oczyma dziecka, więc możemy zaliczyć ją do nurtu literatury dla dzieci i młodzieży, więc takiej, która obok funkcji estetycznej, uwypukla funkcje wychowawczą i poznawczą. Stawia sobie ona za cel kształtowanie postaw młodych czytelników wobec świata, wpływanie na wybór i akceptację wzorców osobowych, doskonalenie wrażliwości emocjo-

20 J. Jarzębski, *Proza dwudziestolecia*, Kraków 2005, s. 89.

21 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 424.

22 S. Pigoń, *Zarys nowszej literatury ludowej*, Kraków 1946, s. 16.

23 Zob. J. Jarzębski, dz. cyt.

24 M. V. Llosa, dz. cyt. s. 7.

25 B. Hadaczek, *Polska powieść rozwojowa w dwudziestoleciu międzywojennym*, Szczecin 1985, s. 9. Zob. J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 120.

nalnej, odczuć i przeżyć. W utworach, które dedykowane są dzieciom i młodzieży, znacząca rolę odgrywa apelowanie do wyobraźni dziecięcej oraz nawiązywanie do motywów literatury ludowej²⁶. To gatunek szeroko rozumianej literatury dydaktycznej, czyli utworów literackich przekazujących czytelnikowi użyteczne prawdy, wiadomości, przestrogi moralne, zalecenia, wskazówki postępowania, ideały i wzory do naśladowania, modele życia. Odsuwa się tu na dalszy plan względy estetyczne literatury²⁷. Jerzy Cieślowski zaznacza, że to rodzaj literatury, który rządzi się własnymi prawami, ponieważ posiada własną poetykę i własny obieg komunikacyjny. Zakres literatury pisanej dla dzieci i młodzieży nie zawsze jest tożsamy z zakresem literatury czytanej, zwłaszcza przez młodzież, ponieważ ten jest znacznie szerszy²⁸. Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowawczym spełnia ważną rolę, gdyż wprowadza młode pokolenie w tradycję i kulturę – zarówno polską, jak i obcą²⁹.

Tuż po wojnie beletrystyka dla najmłodszych nawiązywała do wzorów literackich z lat dawnych, w szczególności międzywojnia, ponieważ tworzyli je pisarze debiutujący właśnie w tym czasie. Zapotrzebowanie na ten typ literatury zaspokajały wznowienia, które wprowadzały w tradycję literacką i kulturową Polski, a które zostały zdławione przez okupanta. Pisano również utwory nowe, które ukazywały doświadczenia młodych Polaków wyniesione z lat wojny i współczesne życie wraz z przemianami społecznymi po roku 1945. Początkowo literatura dla dzieci i młodzieży, tak samo zresztą jak inne nurty literackie, eksponowała tematykę wojenno-okupacyjną. Często pokazywano losy młodych bohaterów walczących wraz z dorosłymi o niepodległość, zaznaczano konieczność udziału młodzieży w odbudowie zdewastowanego kraju i tworzeniu nowego systemu i ładu społecznego³⁰.

Gruszecka w *Od Karpat nad Bałtyk* skupiła się na losach dziecka, które zostało wyciągnięte z uprządkowanego świata i stanęło w obliczu zła, jakim była wojna. Adaś musiał nauczyć się, jak funkcjonować w nowych relacjach, gdzie nie liczy się miłość, której dotychczas doświadczał. Dziecko musi konfrontować swoją niewinność z rzeczywistością dorosłych, która jest inna od znanej mu z domu i szkoły, przez co staje się pełnoprawnym członkiem społeczeństwa. Po tragicznych wydarzeniach, których Adam był uczestnikiem, nie może już wrócić do dzieciństwa. Gruszecka uczyniła z Adama wzorzec, który warto naśladować. Autorka dała przykład, że uczciwość i dobro to cechy, które pozwalają przetrwać trudne chwile dojrzewania. Przygody Adama kończą się dobrze – zburzony ład jego świata wraca do stanu pierwotnego.

ELEMENTY BAJKOWE I BAŚNIOWE W UTWORZE *OD KARPAT NAD BAŁTYK*

Powieść A. Gruszeckiej jest skierowana do czytelnika młodego. Proza tego typu chętnie posługuje się formą opowiadania, powieści (szczególnie przygodową i historyczną), bajką i baśnią. Nawiązują one do tematyki ludowej i fantastycznej.

Kwestie opowiadania i powieści jako formy wyrażania dziecięcego świata zostały już przedstawione. Ta część niniejszej rozprawy poświęcona będzie bajce i baśni. Zaznaczyć od razu należy, że terminy te w mowie potocznej używane są synonimicznie, choć oznaczają różne gatunki literackie. Omyłkę tę można wyprowadzić z ogólnego ich charakteru – są dedykowane dzieciom i młodzieży, a także wykazują powiązania z fantastyką i ludowością. Warto przyjrzeć się bliżej definicjom obu pojęć i wyekstrahować te elementy, które można odnaleźć w powieści A. Gruszeckiej *Od Karpat nad Bałtyk*.

Różnica między bajką a baśnią jest subtelna, acz znacząca. Julian Krzyżanowski pisał, że „bajka” to wyraz bardzo kłopotliwy, bo wieloznaczny. Aby go dookreślić, do rzeczownika „bajka” należy dodać

26 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 284.

27 Tamże, s. 113.

28 J. Cieślowski, *Literatura osobna*, Warszawa 1985, s. 12.

29 J. Czechowski, *Funkcje edukacyjne literatury dla dzieci i młodzieży*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 2, s. 13.

30 S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, W. Bojda, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 2007, s. 406-407.

przymiotnik, który ułatwiałby zorientowanie się, na jaki zakres zjawiska wskazuje użyte pojęcie³¹. Wobec twórczości dla najmłodszych stawia się nadrzędne zadanie, którym jest edukacja i wychowanie. Bajka, będąc jednym z głównych gatunków literatury dydaktycznej, realizuje to zadanie poprzez zastosowanie krótkiej opowiadki wierszem lub prozą, której bohaterami są zwierzęta, ludzie, rzadkie rośliny lub przedmioty. Najważniejsze jest, że zawiera moralne pouczenie wypowiedziane lub dobitnie zasugerowane³². Moralne pouczenie może przybierać formę pointy lub morału, czyli sformułowania podkreślającego istotę utworu literackiego, objaśniającego symbolikę zdarzeń prezentowanych w treści, przybiera formę sądu, nakazu lub zakazu³³. U Gruszeckiej funkcję morału pełni ostatnie zdanie powieści: „Wiedzą, że zło ustąpi, nie nic nie warta (sic!), a zostanie jasne słońce i cicha rodząca ziemia, dobrzy ludzie i nieobojętny świat”³⁴. Stanowi ono esencję przygód, których doświadczył Adam – zło, którym była wojna, musiało się skończyć, gdyż nie ma dla niego miejsca w „nieobojętnym świecie”. Stałą wartością jest rodząca ziemia, która przetrwa każdy trudny czas i zawsze będzie w stanie zapewnić byt „dobrym ludziom”. Odnosząc się do wcześniejszego sformułowania dotyczącego prozy dla dzieci i młodzieży, która miała zachęcać do konstruowania nowej rzeczywistości i ładu społecznego, odnaleźć można nawiązanie do tego postulatu w powieści. Autorka wyznacza rodzinie Wobryzów zadanie budowania swojej przyszłości w nowych realiach na Pomorzu.

Jolanta Ługowska podkreśla znaczenie momentu rozpoczęcia bajki jako chwili zakłócenia naturalnego porządku świata przedstawionego i złamania przewidywalności zdarzeń dla czytelnika³⁵. W powieści życie głównego bohatera koncentruje się wokół gospodarstwa i obowiązków z nim związanych. Sielskie życie wiejskiego dziecka przerywa wybuch drugiej wojny światowej – rozdziela ona bohatera od jego rodziny i powoduje, że musi się on przystosować do całkiem nowej i nieznanej sytuacji.

O sytuacji wyjściowej bajki i jej znaczeniu pisze również Władimir Propp w *Morfologii bajki magicznej*. W introdukcji zazwyczaj wymienia się członków rodziny, wprowadza się przyszłego bohatera poprzez podanie jego imienia, wzmiankuje się o sytuacji, w jakiej się znalazł³⁶. W powieści A. Gruszeckiej przedstawienie sytuacji początkowej jest mocno rozbudowane – autorka dokładnie charakteryzuje wygląd chłopca, jego zainteresowania, cechy charakteru, rodzinę. Dopiero po przedstawieniu tego spójnego tła wprowadza się wątek wybuchu wojny, który rozbija tę całość. Gruszecka czyni to poprzez wypełnienie pierwszej funkcji bajki magicznej wyznaczonej przez Proppa – jeden z członków rodziny odchodzi z domu. Ojciec Adama zostaje powołany do wojska i wyrusza na front. Jego odejście jest przyczynkiem do nieszczęścia, które niepostrzeżenie zawisło nad szczęśliwą rodziną.

Powieść *Od Karpat nad Bałtyk* nie realizuje wszystkich funkcji wyróżnionych przez rosyjskiego badacza, choć czasem niektóre sekwencje fabuły są tożsame z sekwencjami funkcji magicznych opisanych przez Proppa.

Baśń z kolei to „niewielkich rozmiarów utwór o treści fantastycznej, nasyconej cudownością związaną z wierzeniami magicznymi, ukazujący dzieje ludzkich bohaterów swobodnie przekraczających granice między światem poddanym motywacjom racjonalistycznym a sferą działania sił nadprzyrodzonych”³⁷. Eksponuje się tu treści archaiczne, które wiążą się z dawnymi wierzeniami i myśleniem magicznym. Schemat kompozycyjny baśni zbudowany jest na triumfie dobra nad złem. Rzeczywistość baśniowa jest jasna i klarowna, ponieważ ma być zrozumiała dla dziecka, stąd kontrastowe zestawienie postaci o szlachetnych i nagannych cechach charakteru. Swoją mądrość czerpie z ludo-

31 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 26.

32 Tamże, s. 42.

33 S. Jaworski, *Podręczny słownik terminów literackich*, Kraków 2000, s. 184; J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 324, 406.

34 A. Gruszecka, *Od Karpat...*, dz. cyt., s. 284.

35 J. Ługowska, *Bajka w literaturze dziecięcej*, Warszawa 1988, s. 10-12.

36 W. Propp, *Morfologia bajki magicznej*, Kraków 2011, s. 28.

37 J. Sławiński (red.), *Słownik terminów...*, dz. cyt., s. 47.

wości. Z wychowawczego punktu widzenia prawdy moralne i wartości zawarte w baśniach, które są we właściwy sposób eksploatowane, mają znaczący wpływ na etyczny i społeczny rozwój dziecka³⁸.

Elementy charakterystyczne dla baśni, które pojawiają się w powieści A. Gruszeckiej, odnoszą się do kwestii moralnych i można je podzielić na trzy kategorie:

- Kreacja bohatera.

W bajce/baśni bohater jest wykonawcą określonej sekwencji działań zmierzających do *happy endu*; u Gruszeckiej bohater rozwija się, stając się pełnowartościową jednostką, o bogatym świecie wewnętrznym, zmienia się pod wpływem przeżytych przygód i zdobytych doświadczeń – Adam z dziecka staje się młodzieńcem. Gdy akcja powieści rozpoczyna się, ma on dziesięć lat, jest wypieszczonego przez swoich rodziców dzieckiem. W momencie zakończenia akcji widzimy innego człowieka: „A jaki Adam wysoki! Silny, zdrowy, dzielny – ale oczy te same, to jest syn”³⁹.

Bohater baśni przekracza granice własnego świata w celu wypełnienia trudnego zadania lub zleconej mu misji – wyznacznik ten można rozumieć dwojako. Po pierwsze jako fizyczne przekraczanie granic miejsca swojego zamieszkania, opuszczanie go, ale również przekraczanie granic swego dzieciństwa; Adam fizycznie opuszcza miejsce swego zamieszkania, swój dom rodzinny, i w wyniku łapanki jest rzucony na drugi koniec Polski; trudnym zadaniem jest wkroczenie w dorosłość, danie dowodu dojrzałości.

Bohater baśni, przemierzając rozległe przestrzenie, dokonuje równocześnie podróży w głąb siebie, zdobywa trudną wiedzę o własnych możliwościach i ograniczeniach, niezbędnych do odnalezienia swego miejsca w rzeczywistości społecznej. W powieści Adam pokonuje fizycznie rozległe przestrzenie dzielące Karpaty od Bałtyku, rozwija swoje umiejętności, swoje męstwo, jest gotów podjąć ryzyko dla ratowania życia innego człowieka, ceni ciężką pracę. Swoje miejsce odnajduje nie na rodzinnej ziemi, ale w miejscu, gdzie znalazł zrozumienie i pomoc – wśród Kaszubów. Poznaje ich kulturę, język, historię, zaczyna się z nimi utożsamiać.

Śmierć jednego z rodziców jest symbolem osiągnięcia przez dziecko dojrzałości – u Gruszeckiej jest tak, że ojciec poszedł na wojnę, więc Adaś musiał zająć jego miejsce w domu.

- Napiętnowanie negatywnych postaw.

W utworach złe są zachowania ludzi, a nie sami ludzie: u Gruszeckiej postulat ten realizuje się poprzez pokazanie zachowań niemieckich gestapowców, którzy poddają terrorowi mieszkańców wsi: rozstrzelują ludzi, którzy nie podporządkowują się wydawanym dyrektywom, biją kobiety, dzieci i starców, urządzają mordy dla zabawy – wszystko to pokazane jest w sposób naturalistyczny. Gruszecka nie ocenia Niemców i nie mówi, że wszyscy są źli, pokazuje jedynie zachowania właściwe dla niemieckich żołnierzy w czasie wojny. Innym jeszcze przykładem może być zachowanie jednego z bohaterów powieści – Adasiowego kolegi ze szkoły, który wdał się w bójkę z innym chłopcem i przegrał ją. Pobity w ramach zemsty złożył nieprawdziwy donos na rodzinę swego przeciwnika (o ukrywaniu broni w domu), czym doprowadził do brutalnego wymordowania wszystkich członków rodziny. Ta postawa nie jest oceniana, pokazane jest tylko, że chłopiec-donosiciel nie mógł poradzić sobie z krzywdą, którą wyrządził w bezmyślny sposób innym ludziom.

- Doświadczenia egzystencjalne.

W baśniach zawarte są doświadczenia egzystencjalne: śmierć, narodziny, dobro, zło, niedoskonałość, upośledzenia ludzi, choroby. Są to nieodzowne elementy życia - to realizm, on naprawdę uczy życia i prawdy o nim. Utwory dla dzieci cechuje fakt, że „nadzieja miesza się z trwogą, jawa ze

38 S. Frycie, *Literatura dzieci i młodzieży w latach 1945-1970*, T. 2, Warszawa 1982, s. 14.

39 A. Gruszecka, *Od Karpat...*, dz. cyt., s. 284.

snem, mrok zmagają ze światłem. Ludzkie życie, ujęte z perspektywy baśniowej topiki i symboliki, jest tyleż nęcące, ile przesycone szalem bergsonowskiego *élan vital*, sięgającą samych podstaw jestestwa trwogą rozciągającą się na granicy bytu i baśni⁴⁰. W powieści Gruszecka oswaja młodego czytelnika z każdym rodzajem emocji – nie tylko z tymi pozytywnymi, jak radość chłopca z narodzin cielenia, ale również z uczuciami wywoływanymi przez doświadczenie śmierci jako stałego elementu wojennego obrazu.

Pracowitość, mądrość, uczciwość, dobro, prawda są nagradzane, kiedy się wytrwa – tak jest, gdy Adaś trafia do gospodarstwa niemieckich włościan – dzięki swojej ciężkiej pracy zyskuje przychylność gospodarzy i ich zaufanie, co przejawia się w dawaniu mu wolnego na wyjścia do kościoła czy urządzanie wycieczek nad brzeg morza.

Podkreśla się wagę piękna ukrytego w ludzkich intencjach, działaniach, a nie wyglądzie – Adaś pomaga rannemu chłopcu, który uciekł z obozu pracy, robi to bezinteresownie. Tak samo jest w przypadku Polaków mieszkających na Pomorzu, którzy przyjęli niemieckie obywatelstwo – to oni pomagają chłopcu ukrywać się po ucieczce z gospodarstwa, w którym pracował.

Innym jeszcze elementem, właściwym dla baśni, jest występowanie relacji mistrz – uczeń. Za Katarzyną Dybeł można powiedzieć, że mistrz to osoba, która odpowiadała za „formację i nierzadko za los powierzonych mu osób”⁴¹. Twierdzenie to jest jak najbardziej trafne, bo przecież to, jakie wartości mistrz będzie przekazywał uczniowi, jak go ukształtuje, odciska się piętnem na całym życiu młodego człowieka. „Funkcją dorosłych jest towarzyszenie dziecku. Najpierw są najbliżsi: rodzice, dziadkowie, później funkcję tę przejmuje osoba obca, przede wszystkim nauczyciele. Stąd prosty wniosek, że nauczyciel łączy w sobie funkcje w kulturze zazwyczaj rozdzielone na wiele jednostek: matkę i ojca, mędrca, starca, przewodnika, mistrza”⁴².

Wraz z rozwojem akcji w powieści *Od Karpat nad Bałtyk* rolę nauczyciela grają inne postaci, które płynnie przychodzą i odchodzą. Zawsze jednak obok Adama jest ktoś, kto odpowie na jego pytania i pomoże rozwiązać wątpliwości. Ojciec Adama znika z powieściowego horyzontu tuż przed rozpoczęciem wojny, by wrócić tuż po wojnie i wpłynąć na życie Adama – ojciec, jako głowa rodziny, podejmuje decyzję o przeniesieniu się na ziemię odzyskaną na Pomorzu. Józek Cichon po odegraniu roli starszego i mądrzejszego przyjaciela znika z toku fabuły na stałe.

Miejsce ojca i Józka Cichonia zajął Jan Nowak – od pierwszych chwil, gdy Adam go zobaczył, czuł do niego szacunek. Gruszecka prezentuje go zresztą w sposób stereotypowy, jako pochylonego mędrca o rozumnych oczach. W utworze znajdujemy piękną scenę, gdy młody i stary człowiek pochylają się nad atlasem i dokonują przeglądu polskich nazw wsi. Nowak wyjaśniał ich etymologię i przybliżał dzieje terenów, na których się znajdują. Opowiadał dziecku o narodzie niemieckim i o Polakach mieszkających na terenie dawnego zaboru pruskiego; o tym, jak Polacy stawali się Niemcami, jak zapomnieli swoją mowę. Śladem po Polakach są tylko zniemczone nazwy własne niektórych miejscowości. Adamowy gość zachęcał go do dalszego poznawania polskiej historii. Mówił: „Jak kiedy znów się nam złoży, to sobie pooglądamy inne jeszcze mapy tych samych ziem. Bo to jest nasza kolebka i nasze gniazdo, odkąd istnieje imię polskie, a każdy z nas jest jego dziedzicem i ma je podać dalszym dziedzicom po sobie. I ty jesteś takim dziedzicem i powinieneś znać to wszystko, dlatego ci to mówię”⁴³. Jan Nowak rozumiał powagę chronienia dziedzictwa kulturowego Polski i Polaków, zwłaszcza w tak trudnych czasach. Na swojego spadkobiercę wyznaczył właśnie Adasia i uświadomił mu konieczność dbania o tę spuściznę. Przyjaciół rozdzielono w obozie dla schwytanych w czasie łapanek. Spotykają się ponownie po kilku latach wojennej tułaczki właśnie na Pomorzu u Kaszubów.

40 G. Leszczyński, *Baśń jako matryca doświadczeń egzystencjalnych*, [w:] G. Leszczyński (red.), *Rozigrana córka mitu*, T. 1, Poznań 2005, s. 68.

41 K. Dybeł, *Mistrz i uczeń w starofrancuskiej literaturze powieściowej*, Kraków 2013, s. 8.

42 A. Sobiech, *Mistrz – nauczyciel w świecie magii*, [w:] G. Leszczyński (red.), *Kulturowe konteksty baśni, W poszukiwaniu straconego królestwa*, T. 2, Poznań 2006, s. 70.

43 A. Gruszecka, *Od Karpat...*, dz. cyt., s. 78.

Tam też profesor roztacza opiekę nad chłopcem – proponuje mu schronienie i toczy z nim rozmowy, co jest bardzo ważne dla Adama. Profesor to jedyny łącznik z przeszłością, którą znał.

PODSUMOWANIE

A. Gruszecka bez wątpienia jest autorką, przy utworach której warto się zatrzymać. Budowanie pełnej monografii jej twórczości jest zadaniem trudnym i czasochłonnym, ale słusznym. Zróznicowanie tematyczne i językowe jej powieści budzi bowiem szacunek i skłania do analizy.

Z przedstawionego rekonesansu analitycznego utworu *Od Karpat nad Bałtyk* można wysunąć szereg ciekawych wniosków. Po pierwsze, trudno jest jednoznacznie zakwalifikować utwór do określonego subgatunku powieści. Odnajdujemy tu elementy, które mogą świadczyć o tym, że jest to powieść o historii, społeczno-obyczajowa, ale również o dojrzewaniu. Szukając dokładnie, odnaleźć można cechy dystynktywne właściwe bajce i baśni. Po drugie, Gruszecka dążyła do maksymalnego wykorzystania tworzywa językowego, więc w struktury powieści wprowadziła dialekt Kaszubów, który ubarwiał fabułę, a jednocześnie nadał powieści niepowtarzalny koloryt kultury Pomorza. Po trzecie, w powieści pokazano postawy, które warto kultywować, ponieważ odnoszą się do wartości ponadczasowych i uniwersalnych w każdym społeczeństwie. Powieść ma walory artystyczne (gatunkowe – bo tę niejednoznaczność genologiczną można potraktować jako atut powieści; językowe – bo wprowadzenie mowy kaszubskiej jest cenne artystycznie oraz poznawczo) i dydaktyczne.

Praca niniejsza odnosi się do niewielkiej części twórczości A. Gruszeckiej, ale daje dowody na to, że pisarka rozumiała i doceniała wagę historii dla kształtowania świadomości narodu.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Araszkiewicz A., *Dotknięcie ciała. Literacka strategia Anieli Gruszeckiej*, [w:] Piliszewicz A. (red.), *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, Warszawa 2000
- [2] Bachtin M., *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982
- [3] Barthes R., *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadań*, przeł. W. Błńska, „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4
- [4] Caillos R., *Odpowiedzialność i styl*, Warszawa 1967
- [5] Chrzęstowska B., Wyślouch S., *Poetyka stosowana*, Warszawa 1978
- [6] Cieślowski J., *Literatura osobna*, Warszawa 1985
- [7] Cieślowski T., *W kręgu genologii, interseksualności, teorii sugestii*, Warszawa 1995
- [8] Cudak R. (red.), *Polska genologia: gatunek w literaturze współczesnej*, Warszawa 2009
- [9] Czechowski J., *Funkcje edukacyjne literatury dla dzieci i młodzieży*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 2
- [10] Dybeł K., *Mistrz i uczeń w starofrancuskiej literaturze powieściowej*, Kraków 2013
- [11] Frycie S., *Literatura dzieci i młodzieży w latach 1945-1970*, T. 2, Warszawa 1982
- [12] Frycie S., Ziółkowska-Sobecka M., Bojda W., *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piótrków Trybunalski 2007
- [13] Gruszecka A., *Od Karpat nad Bałtyk*, Kraków 1946
- [14] Hadaczek B., *Polska powieść rozwojowa w dwudziestoleciu międzywojennym*, Szczecin 1985
- [15] Hendzel W. (red.), *Henryk Sienkiewicz – twórca i obywatel*, Opole 2002
- [16] Jarzębski J., *Proza dwudziestolecia*, Kraków 2005
- [17] Jaworski S., *Podręczny słownik terminów literackich*, Kraków 2000
- [18] Koniński K. L., *Przygoda w nieznanym kraju*, „Przegląd Współczesny” 1993, nr 146
- [19] Kraskowska E., *Piórem niewieścim. Z problemów prozy kobiecej dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań 1999
- [20] Kraskowska E., *Sens „Przygody w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej*, „Teksty Drugie” 1995, nr 3/4
- [21] Kryński S., *Na krawędzi siebie i świata. Anieli Gruszeckiej „Przygoda w nieznanym kraju”*, [w:] Gutowski W., Owczarż E. (red.), *Z problemów prozy – powieść o artyście*, Toruń 2006
- [22] Leszczyński G., *Baśń jako matryca doświadczeń egzystencjalnych*, [w:] Leszczyński G. (red.), *Rozigrana córka mitu*, T. 1, Poznań 2005
- [23] Llosa M. V., *Prawda kłamstwa*, [w:] Llosa M. V., *Prawda kłamstwa. Eseje o literaturze*, Poznań 1999
- [24] Ługowska J., *Bajka w literaturze dziecięcej*, Warszawa 1988
- [25] Markiewicz H., *Rodzaje i gatunki literackie*, [w:] Markiewicz H., *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1966
- [26] Miodońska-Brookes E. (red.), *Genologia polska: wybór tekstów*, Warszawa 1983
- [27] Ostas M., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1956 w świetle krytyki*, [w:] Heska-Kwaśniewicz K., Tańc K. (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945-1989)*, T. 3, Katowice 2013
- [28] Ostaszewska D. (red.), *Polska genologia literacka*, Warszawa 2007

- [29] Pigoń S., *Zarys nowszej literatury ludowej*, Kraków 1946
- [30] Piwiński L., *Przygoda w nieznanym kraju*, „Wiadomości Literackie” 1934, nr 15
- [31] Propp W., *Morfologia bajki magicznej*, Kraków 2011
- [32] Sienkiewicz B., *Świat – barwny kilim* („Przygoda w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej), [w:] Sienkiewicz B., *Literackie teorie widzenia w prozie dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań 1992
- [33] Sierotwiński S., *Słownik terminów literackich*, Wrocław 1986
- [34] Sławiński J. (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2002
- [35] Sobiech A., *Mistrz – nauczyciel w świecie magii*, [w:] Leszczyński G. (red.), *Kulturowe konteksty baśni. W poszukiwaniu straconego królestwa*, T. 2, Poznań 2006
- [36] Todorov T., *O pochodzeniu gatunków*, „Pamiętnik Literacki” 1979, z. 3
- [37] Wachna D., *Sposoby widzenia sztuki w „Wężach i różach” Zofii Nałkowskiej oraz w „Przygodzie w nieznanym kraju” Anieli Gruszeckiej*, „Ruch Literacki” 2001, z. 5
- [38] Wdowiak A., *Przygoda w nieznanym kraju czyli na obszarze psychicznej zmysłowości w powieści Anieli Gruszeckiej i Dubrawki Ugresic*, „Historia Pol(s)ki” 2010, nr 1